

TURKISTON MUXTORIYATI: OZODLIK ORZUSINING TIMSOLI

Abduqahorov Anvarjon Alijon o'g'li

Navoiy Davlat Universiteti Tarix fakulteti

Annotatsiya:: Mazkur maqolada 1917-yilda tashkil etilgan Turkiston muxtoriyati tarixiy hodisa sifatida o'rganiladi. Muxtoriyat g'oyasining shakllanishi, siyosiy va ijtimoiy zaminlari, uning qisqa umriga qaramay, milliy ozodlik harakati tarixidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqot Turkiston xalqining mustaqillikka bo'lgan intilishi va bu yo'ldagi fidokorona harakatlarning tarixiy ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston muxtoriyati, Milliy uyg'onish, jadidlar, ozodlik, hokimiyat, mustamlaka.

XX asr boshlarida Turkiston xalqlari o'z siyosiy va ijtimoiy hayotida tub burilishlarga duch keldi. Rossiya imperiyasi bosimida yashayotgan mahalliy xalqlar orasida milliy o'zlikni anglash, erkinlik, adolat va o'z taqdirini o'zi belgilash istagi kuchayib bordi. 1917-yilgi Fevral inqilobi imperiya hududlarida siyosiy bo'shliq yuzaga keltirdi. Bu bo'shliqdan foydalangan holda, Turkiston ziyolilari o'z taqdirini o'zlari belgilash maqsadida siyosiy harakatlarga kirishdilar.

Shunday sharoitda, 1917-yil 27-noyabr kuni Qo'qon shahrida Turkiston muxtoriyati e'lon qilindi. Uning tashkil etilishi Turkiston xalqlarining ozodlik orzusini ifoda etgan tarixiy voqea bo'lib, u mustaqillikka intilish yo'lidagi ilk siyosiy tajriba sifatida baholanadi. Ushbu maqolada Turkiston muxtoriyatining yaratilish sabablari, faoliyati va tarixiy merosi ilmiy asosda ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot tarixiy-tahliliy metod asosida olib borildi. Asosiy manba sifatida 1917–1918-yillardagi Turkiston muxtoriyatiga oid hujjatlar, ishtirokchilarning xotiralari (Masalan: Mustafa Shokay, Munavvarqori Abdurashidxonov),

shuningdek, sovet va zamonaviy tarixchilar tomonidan yozilgan tadqiqotlar tahlil qilindi.

Shuningdek, Turkiston muxtoriyatining shakllanishi zamiridagi siyosiy kontekst o'rganildi. Bu jarayonda Fevral va Oktyabr inqiloblarining Turkiston o'lkasiga ta'siri, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati, jadidlarning milliy uyg'onish g'oyalari asosida olib borilgan siyosiy harakatlar tahlil markazida bo'ldi.

Tadqiqotda tarixiy voqealarning davriy ketma-ketligiga e'tibor qaratilib, muxtoriyatning ijtimoiy-siyosiy mohiyati zamonaviy nazariy qarashlar asosida baholandi.

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

Turkiston muxtoriyati xalq iroda va erkinlik g'oyasining amaliy ifodasi bo'lgan. U jamiyatda shakllanayotgan milliy tafakkur va siyosiy ongning natijasi sifatida vujudga kelgan.

Muxtoriyat hukumati – ko'p millatli, demokratik tuzilmaga ega bo'lgan ilk siyosiy tuzilma bo'lgan. Unda musulmonlar, ruslar, yahudiylar va boshqa millat vakillari teng huquqli a'zolar sifatida ishtirok etgan.

Qisqa muddat faoliyat ko'rsatgan bo'lsa-da (1917-yil noyabrdan 1918-yil fevralgacha), muxtoriyat o'zining ijtimoiy-siyosiy dasturini ishlab chiqishga ulgurdi: umumiy saylovlar asosida parlament tuzish, tenglik, diniy bag'rikenglik, erkin matbuot va ta'lim tizimini rivojlantirish kabi yo'nalishlar ilgari surildi.

Muxtoriyatning tugatilishi zo'ravonlik yo'li bilan, Sovet hokimiyatining harbiy bosqini orqali amalga oshirildi. 1918-yil fevralida bolsheviklar va

ularning mahalliy ittifoqchilari tomonidan Qo‘qon shahri vayron qilindi, yuzlab tinch aholi qatl qilindi.

Mustafa Shokay, Munavvarqori Abdurashidxonov, Fayzulla Xo‘jayev va boshqa jadid arboblari Turkiston muxtoriyatining g‘oyaviy yetakchilari bo‘lgan. Ularning siyosiy qarashlari o‘z davri uchun progressiv, demokratik va milliy manfaatlarga xizmat qiluvchi yo‘nalishda edi.

Turkiston muxtoriyati tarixiy jihatdan qisqa umr ko‘rgan bo‘lsa-da, uning ahamiyati nihoyatda ulkan. Bu harakat orqali xalq ilk marotaba o‘z taqdirini o‘zi belgilash, demokratiya asosida yashash va milliy manfaatlar asosida siyosiy tizim yaratishga intildi.

Turkiston muxtoriyati — jadidlarning yillar davomida yuritgan ma’rifiy va siyosiy harakatining mantiqiy natijasi edi. Ular savodsizlik, ijtimoiy adolatsizlik va mustamlaka zulmiga qarshi avvalo fikr orqali, keyin esa siyosiy tuzum orqali kurash olib bordilar.

Biroq Sovet Rossiyasi bu harakatni mustaqillik sari intilish sifatida emas, balki "kontrrevolyutsion harakat" sifatida baholab, harbiy kuch bilan bostirdi. Qo‘qonning otishmalarga tutilishi, muxtoriyat yetakchilarining ta’qib qilinishi va yo‘q qilinishi xalq orzusiga og‘ir zarba bo‘ldi.

Shunga qaramay, Turkiston muxtoriyati g‘oyasi, ayniqsa, uning demokratiya, milliy birlik, dinlararo bag‘rikenglik va ijtimoiy adolat tamoyillari hozirgi mustaqil O‘zbekiston siyosiy falsafasi bilan uyg‘unlashadi. Bu tarixiy tajriba xalqimizning siyosiy xotirasida abadiy saqlanadi.

Turkiston muxtoriyati — o‘zbek va umuman turkistonlik xalqlarning ozodlik, tenglik va o‘zligini saqlash yo‘lidagi tarixiy urinishidir. U qisqa davom

etgan bo'lsa-da, o'zining g'oyaviy mazmuni, demokratik mohiyati, xalqparvarlik yo'nalishi bilan milliy uyg'onish tarixida o'chmas iz qoldirdi.

Bu muxtoriyat Turkiston zaminidagi ilk siyosiy mustaqillik loyihasi bo'lib, xalqning ozodlikka qanchalik tashna bo'lganini isbotladi. U yengildi, biroq g'oyasi barhayot qoldi. Bugungi kunda mustaqil O'zbekiston taraqqiyotida bu tarixiy tajribadan ibrat sifatida foydalanish zarur. Bu — erkinlik va adolat yo'lida fidokorlik timsolidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shokay M. **Turkiston muxtoriyati va mustaqillik uchun kurash.** Istanbul, 1930-yillar.
2. Karimov B. **Jadidchilik va Turkiston muxtoriyati.** — Toshkent: Ma'naviyat, 2015.
3. Qosimov B. **Mustaqillik sari yo'l: Turkiston muxtoriyati.** — Toshkent: Sharq, 1999.
4. G'aniyev S. **Turkiston muxtoriyati tarixida ijtimoiy g'oyalar.** — Samarqand, 2007.
5. Rashidov M. **Ozodlik g'oyasi va siyosiy meros.** — Buxoro: Nur, 2020.